

APAGA

Quarterly

آگَا
فصلنامه

Հայ-իրանական մշակութային եւ հասարակական եռամսյա հանդես
An International Journal of Oriental Studies

یک نمونه کلیسای آرائی

ISSN 1682-5438

شماره ۶۰ زمستان (اسفند) ۱۳۹۳

No. 60, March 2015

آپاگا فصلنامه بین المللی ایرانشناسی و ارمنی شناسی

شماره ۶۰ زمستان ۱۳۹۳

صاحب امتیاز و مدیر مسئول

ادیک باغداساریان

صندوق پستی شماره ۹۴۸۸-۱۵۸۷۵

تهران - ایران

نشانی اینترنت www.apagamonthly.4t.com و www.apagaonline.com

apaga98@hotmail.com

پست الکترونیکی

ISSN 1682-5438

فهرست

فارسی خط و کلیسای اران

ارمنی ارتش ارمنستان در سال های ۱۹۲۰-۱۹۱۸

انگلیسی حکومت ترور و وحشت - جمعیت

مقالات و دیدگاه های مندرج در نشریه لزوماً بیانگر موضع "آپاگا" نیست.

نشریه در حکم و اصلاح مقاله ها مجاز است.

مقالات و مطالب رسیده باز گردانده نمی شود.

استفاده از مطالب "آپاگا" با ذکر ماخذ آزاد است.

شمارگان ۱۰۰ بها ۵۰۰ تومان

چاپ احسان-تهران چهارراه ولیعصر بلاک ۱۱۴۸

خط و زبان آران

دکتر ادیک باغداساریان

زبان آرانیان در سده های میانه پس از استحاله نژادی آنان از میان رفت. نظر بر این است که زبان آرانیان به خانواده زبانی ایبری- قفقازی تعلق داشت. تا امروز غیر از چند تکه نمونه های باقی مانده آثار و منابع قابل توجهی از کتابت و صخره نویسی ها و زبان آرانیان باقی نمانده است و برای ما مشخص نیست که زبان آنها چه ساختاری داشته است. برخی از دانشمندان معتقدند که زبان آرانیان زبان قدیمی اودی ها یا اوتی ها بوده است. ما در صفحات آینده مقاله ای نیز در مورد اوتی ها ارائه می دهیم.

از خط و کتابت آرانی تنها یک سند بجا مانده که گویای الفبای آرانی است و آن توسط ای. آبولادزه دانشمند گرجی در سال ۱۹۳۷ کشف شده است و آن نسخه خطی شماره ۷۱۱۷ است که او در کتابخانه نسخ خطی ارمنستان پیدا کرده است. این نسخه خطی را هوهان آرچیشتسی (Hovhan Archishetsi) در سالهای ۱۴۴۸-۱۴۱۱ از روی نسخه اصلی نمونه برداری کرده است و حاوی اطلاعات بسیار ارزشمندی در زمینه دستور زبان، و واژه شناسی و بجز از آن این اثر شامل الفبای آرانی و شش زبان دیگر است.

Ազգանունները:
Հայտնաբերել է Դ. Արալյանը 1937-ին,
Էջմիածնի ձեռագրատուն N 7117 ձեռագրում:

Տարևերի ձևը	Տարևերի տեղադրումը	Տարևերի ձևաբանությունը	Տարևերի ձևը	Տարևերի տեղադրումը	Տարևերի ձևաբանությունը	Տարևերի ձևը	Տարևերի տեղադրումը	Տարևերի ձևաբանությունը
Թ	Այբ	ա	Ս	Ետ	ե	Կ	Կառ	կ
Ե	Ողեթ	օ	Զ	Զոյ	զ	Շ	Շոյ	շ
Ը	Ջիմ	զ	Է	Կար	կ	Տ	Շար	չ
Թ	Կատ	զ	Դ	Լիտ	լ	Ջ	Պիտ	թ
Ճ	Էթ	է	Զ	Հիտ	հ	Կ	Փիտ	փ
Վ	Ջատ	զ	Կ	Հար	հ	Ե	Կար	կ
Ն	Են	ե	Ն	Ար	ա	Ն	ՍԼԿ	ն
Բ	Ժիլ	ժ	Ե	Յոյ	յ	Ե	ՎԼԳ	վ
Ս	Կար	ք	Թ	Ժի	ժ	Պ	Տիթ	տ
Ե	Ժա	ճ	Ն	Չոյ	չ	Ց	Սոյ	ս
Դ	Յույ	յ	Գ	Մեկ	մ	Ն	Լու	լ
Դ	Ժա	ժ	Ձ	Կտ	կ	Տ	Մա	թ
Կ	Լյու	կ	Ն	Կուց	կ	Բ	Յայլ	յ
Ն	Շար	շ	Ս	Չոյ	չ	Վ	Յայլ	վ
Գ	Լան	լ	Ճ	Շար	շ	Գ	Փիթ	փ
Վ	Լու	լ	Գ	Ջայկ	ժ	Փ	Փի	փ
Վ	Լու	լ	Ո	Ոն	ո			
Թ	Կան	կ	Ճ	Տոյ	տ			

الفبای آرائی که آبولادزه در ۱۹۳۷ کشف کرد

Albanian	Georgian	Albanian	Ethiopian	Albanian	Armenian
Ѓ	Ɔ [j]	Ḃ	Ḃ[sæ:],[ʃo:]	Ե	Ե [e]
Բ	բ [tɕ]	Ը	Ը [na:]	Է	Է [e:]
Դ	դ [i]	Թ	Թ [ro:]	Ի	Ի [i]
Լ	ლ [s]	Ծ	Ծ [næ]	Լ	Լ [k]
Պ	ղ [w]	Կ	Կ [gæ]	Ձ	Ձ [z]
Ս	ს [p]	Օ	Օ [u:]	Կ	Կ [t]
Ղ	ղ [b]	Զ	Զ [hi:]	Ս	Ս [f]
Ջ	ճ [r]	Բ	Բ [ju:]	Մ	Մ [s]
Օ	Ō+Q [o]	Դ	Դ [pæ]	Գ	Գ [q]
Տ	տ [d]	Ծ	Ծ [tæ]	Յ	Յ [h]
Ի	ի [v]	Ս	Ս [hæ]		
Վ	վ [ʒ]	Ս	Ս [hu:]		
Ժ	ժ [qʰ]	Գ	Գ [da:]		
Ը	Ը [tsʰ]	Զ	Զ [ni:]		
Ձ	ձ [m]				
Ճ	ճ [tʃʰ]				
Ի	ի [v]				
Օ	Ō+Q [u]				
Դ	դ [e]				

Figure 7.7 Letters from the Caucasian Albanian manuscript, compared with their Georgian, Ethiopian, and Armenian counterparts (adapted from Alexidze and Blair 2003, with permission)

بر اساس «تذکره مسرور ماشتوتس» به قلم کوریون مورخ سده پنجم میلادی الفبای آرانی توسط مسورپ ماشتوتس و به کمک شخصی بنام بنیامین اختراع شده است.^۱

الفبای آرانی از ۵۲ حرف تشکیل می شود شامل ۹ صدا دار (دو گونه آ سه گونه ای، ی، ا، ا، او) و ۴۳ حروف صامت یا بی صدا.

دانشمندانی چون آ. شانیدزه و هراچیا آجاریان روی الفبای آرانی کار کرده اند لیکن با توجه به کمبود متون کافی تحلیل زبانی آن تاکنون به نتایج قابل توجهی منتهی نشده است.

^۱ - کوریون. تذکره مسورپ ماشتوتس. ایروان: ۱۹۴۱. ص ۷۳-۶۸.

هنگام حفاری های مینگچاور تکه هایی از نوشته های مفروض آرائی روی سنگ صخره ای، تکه های سفالی و غیره یافت شده است. بررسی و تجزیه و تحلیل زبان آرائی با استفاده از این یافته های قلیل تاکنون به نتایج قابل توجهی نرسیده است.

کلیسای آران

نخستین اسقف کلیسای آران گریگوریس نام داشت که برای اشاعه مسیحیت از ارمنستان به آران رفته بود لیکن او در سال ۳۳۸ به دستور سنتروک پادشاه اشکانی ماسازتها کشته می شود و در آماراس به خاک سپرده می شود. با این حال مسیحیت در آران گسترش می یابد و به مذهب رسمی تبدیل می گردد.

وانک گانزاسار در آرتساخ(قرباغ)

اختراع حروف الفبای آرانی توسط مسروپ ماشوتوس به کمک بنیامین در سال ۴۲۰- ۴۱۵ باعث اشاعه مسیحیت و رونق فعالیتهای مذهبی می گردد، گر چه زبان ارمنی برای مراسم کلیسایی بکار می رفت. مرکز اسقفی آران در روستای آماراس واقع بود. اسقف های آران توسط

جائلیق های ارمنستان (رهبران کل کلیساهای ارمنی) تقدیس می یافتند. ساسانیان از گروه های مذهبی ضد خالسدونی و ضد بیزانسی به رهبری کلیسای ارمنی حمایت می کردند. در جلسه سال ۵۰۳ که در دوین برگزار شد و در جلسه ۵۵۱ دوین کلیساهای ارمنی و آرانی کلاً از کلیساهای بیزانس منفک و مستقل شدند.

از آن پس رهبر کلیسای آران لقب «جائلیق» داشت لذا مقر جائلیقی آران تحت حمایت کلیسای ارمنی و جائلیق کل ارمنستان تشکیل شده در نتیجه لقب «جائلیق آرانی، لپنیانس و چوغا» بکار رفت. نخستین جائلیق کلیسای آران آباس (۵۹۶-۵۵۲) نام داشت. و شهر پارتاو یا بردع یا بردعه مرکز کلیسای آران گردید. از سال ۶۰۹ به بعد که کلیسای گرجستان از وضعیت استقلال کلیسایی صرف نظر کرد و به کلیسای بیزانس متشبت گردید، حوزه های اسقفی آران (پارتاو، چوغا، کاپاغاک، آماراس، هاشو، تاغزانک، وانک مزاران، وانک کلخو، ساغیان، شاکای یا شکی و غیره) جائلیقی آران را تشکیل دادند که مقر تابستانی آن قلعه بردتاکور بود.

یک نمونه کلیسای آرانی

کلیسای آران همانند کلیسای ارمنستان در سالهای ۶۲۶-۵۹۱ بر علیه فعالان خالسدونی مبارزه کرد. این در واقع مبارزه ای سیاسی میان شرق و غرب بود. پس از یورش تازیان جنبش خالسدونی با رکود روبرو شد و کلیسای آران به یکی از حوزه های اسقفی کلیسای ارمنی تبدیل گردید. وانک خامشی واقع در دهستان میابور در پادشاهی پاریسوس در سده های ۱۰-۹ تبدیل به مرکز کلیسای آران گردید. از سال ۱۲۴۰ به بعد جایگاه حوزه اسقفی وانک گانزاسار اهمیت بیشتری یافت (در اینجا خاندان حسن جلالیان ارمنی حاکم بودند) در سده ۱۴م. گانزاسار تبدیل به مرکز جاثلیقی آران شد و به مقر جاثلیقی گانزاسار اشتهار یافت که از جاثلیق ارمنستان تبعیت می کرد. وانک جاثلیق نشین گانزاسار در واقع مرکز مهم سیاسی و معنوی حاکمان محلی ارمنی یا ملک های آرتساخ بود. از نیمه سده ۱۷ تا سده ۱۹ جاثلیق های کلیسای آران حریفان خود را داشتند (واقع در وانک یریتس مانکان در خاچن).

جاثلیقی آران به فرمان حکومت تزاری در سال ۱۸۱۵ منحل شد. از این زمان به بعد حوزه ها و نواحی تابع جاثلیق آران تبدیل به دو حوزه اسقفی و یک نمایندگی مذهبی تابع جاثلیق ارمنستان در اچمیادزین شدند.

حوزه اول (حوزه شوشی یا آرتساخ) شامل این نواحی بود: واراندا، خاچن، دیزک، بردازور، جرابرد، گلستان، لنکران، شکی، کاپاغاک، حاجی، خنی، کامبجان و آراش. حوزه دوم اسقفی (با مرکز شماخی) شامل در بند، قوبان، باکو، سالیان و نواحی و کلیساهای نزدیک بود. مرکز نمایندگی مذهبی سوم شهر گنجه بود و دهستان های گاردمان، پاریسوس و زاده تابع آن بشمار می رفتند.

فهرست جاثلیق های کلیسای آران^۲

آباس 551-595 Abbas,

ویرو 595-629 Viro,

زاکاریا 629-644 Zacharias I,

هوهان اول 644-671 Hovhan I,

اوختانس 671-683 Ukhtanes,

یغیازار 683-689 Yeghiazar,

نرسس 689-706 Nerses I,

سیمئون 706-707 Simeon I,

میکایل 707-744 Michael,

آناستاس 744-748 Anastas I,

هوسپ 748-765 Hovsep I,

داویت اول 765-769 David I,

داویت دوم 769-778 David II,

مانه 778-779 Matte,

موسس 779-781 Moses I,

آهارون 781-784 Aharon,

سوغومون 784 Soghomon I,

تئودوروس 784-788 Theodoros,

سوغومون 788-789 Soghomon II,

هوانس دوم 799-824 Hovhanes II,

موسس دوم 824 Moses II.,

داویت سوم 824-852 David III.

^۲ - ماغاکیا اورامانیان. آزگاپاتوم. بیروت: ۶۱-۱۹۵۹. ج ۳-۱.

- Hovsep II, 852-877 هوسپ دوم
- Samuel, 877-894 ساموئل
- Hovnan, 894-902 هونان
- Simeon II, 902-923 سیمئون دوم
- David IV, 923-929 داویت چهارم
- Sahak, 929-947 ساهاک
- Gagic, 947-958 گاگیک
- David V., 958-965 داویت پنجم
- David VI., 965-971 داویت ششم
- Petros 971-987 پتروس
- Moses III, 987-993 موسس سوم
- Markos 993 مارکوس
- Joseph III هوسپ سوم
- Markos II 1079 مارکوس دوم
- Hovanes III 1079-1121 هوانس سوم
- Stepan I, 1129-1131 استپان اول
- Gregory I, 1139 گریگور اول
- Bezhgen, 1140 بژگن
- Nerses II, 1149-1155 نرسیس دوم
- Stepanos II, 1155-1195 استپانوس دوم
- Hovanes IV, 1195-1235 هوانس چهارم
- Nerses III, 1235-1262 نرسیس سوم
- Stephen III, 1262-1323 استپانوس سوم
- Sukias, 1323 سوکیاس
- Petros II, 1331 پتروس دوم

- Zakaria II, 1331 زاکاریای دوم
- David I داویت
- Karapet, 1402-1420 کاراپت
- Hovanes V, 1426-1428 هوانس پنجم
- Matevos I, 1434 ماتوس اول
- Atanasius, 1441 آتاناسیوس
- Gregory II, گریگور دوم
- Hovanes VI, 1470 هوانس
- Azarria آزاریا
- Thomas, 1471 توماس
- Aristakes آریستاکس
- Stepanos IV, 1476 استپانوس چهارم
- Nerses IV, 1478 نرسس چهارم
- Shmavon, 1481 شماون
- Arakel, 1481-1497 آراکل
- Matevos II, 1488 ماتوس
- Aristakes II, 1515- 1516 آریستاکس
- Sarkis I, 1554 سارکیس اول
- Gregory III, 1559-1574 گریگور سوم
- Petros II, 1571 پتروس دوم
- David VIII, 1573 داویت هشتم
- Pilipos Tumetsi پیلیپوس تومتسی یک سال
- Hovhanes 1574-1584 هوانس ششم
- Davit IX, داویت نهم
- Anastas II, 1585 آناستاس دوم

Shmavon II, 1586-1611 شماون

Aristakes III Kolataketsi, 1588 آریستاکس کولاتاکتسی

Melikset Arashetsi, 1593 ملیک ست آراشتسی

Simeon III 1616 سیمئون سوم

Peter II Khandzketsi, 1653-1675 پتروس دوم خاندزکتسی

Yeremiah Hassan-Jalalyan, 1676-1700 یرمیا حسن جلالیان

Yesayi hasan-jalalyan, 1702-1728 یسای حسن جلالیان

Hovanes Gandzasaretsi, هوانس گانزاسارتسی

Sarkis II. Gandzasaretsi, 1810-1815 سارکیس گانزاساری